

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Ή θειά ή Χαδοῦλα—στή «Φόνισσα» τοῦ Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη—σκυμένη ἐπάνω στὴν κούνια ἐνὸς μωροῦ, συλλογίζεται. Στὴν κούνια κοίτεται ἀρρωστο τὸ κορίτσι ποὺ λίγες μέρες προτήτερα ἔφερε στὸν κόσμο ή κόρη τῆς ή Δελχαρώ.

Ἐίνε νύχτ' ἀκόμα, τὸ πρῶτο λάλημα τοῦ πετεινοῦ, τὴν ὥρα ποὺ «αἱ ἀναμνήσεις», δύναται ὁ συγγραφεὺς, «ἔχονται σὰ φαντάσματα». Καὶ ή θειά Χαδοῦλα συλλογίεται τὴν προτητερινή της ζωή. Ζωὴ γυναίκας καὶ ζωὴ σκλάβας.

Ἀπὸ μωρὸ παιδὶ ὑπηρετοῦσε τοὺς γονεῖς τῆς. «Οταν παντρεύτηκε, ἔγεινε σκλάβα τοῦ ἀνδρός της. «Οταν ἀπόκτησε τέκνα, ἔγεινε δοῦλα τῶν τέκνων της. «Οταν τὰ τέκνα τῆς ἀπόκτησαν τέκνα, ἔγεινε δουλεύτρα τῶν ἐγγόνων της.

* * *

Μὰ δύο, τρεῖς νύχτες, ἀπάνω ἀπ' τὴν κούνια τοῦ μωροῦ ἀρρωστού κοριτσιοῦ περονάει μπροστά της ὅλη ἡ θλιβερὴ λιτανεία τῶν γυναικῶν τῆς γενεᾶς της. «Ολες πλάσματα δυστυχισμένα κι' ἀδύνατα, σφραγισμένα μὲ μιὰ τραγικὴ σφραγίδα ἀπ' τὴ ζωὴ.

Ἡ μοῖρα τῆς γυναίκας δρθώνεται μπροστά της τότε, μοῖρα τραγική. Καὶ σ' ἓνα παραλήρημα παράξενο μπροστά στὸ μέλλον τοῦ κοριτσιοῦ αὐτοῦ, τῆς γυναίκας τὸ μέλλον, ή θειά Χαδοῦλα περνάει θηλειὰ τὰ σκελεθρώμένα δάχτυλά της γύρω ἀπ' τὸ λαιμὸ τοῦ βρέφους, τὸ σφίγγει, τὸ σφίγγει καὶ... τὸ λυτρώνει.

* * *

Τὸ ἔργον τοῦ λυτρωμοῦ δὲν τελειώνει ἔδω. Ή γρηὰ, φευγάτη ἀπ' τὸ σπίτι, μισότρελλη («ψήλωσε ὁ νοῦς της» λέει ὁ συγγραφεὺς) γυρνάει γειτονιές, βόυνά, στάνες, καλύβια, περονάει δῆλη τὴ μαγικὴ σκηνογραφία τοῦ πράσινου

νησιοῦ, ποὺ μαζῆ μὲ τὸ Δημιουργὸ τὸ γέμισεν ὄμορφιές ὁ τεχνίτης, καὶ—ἔνας ἀντίστροφος θηλυκὸς Ἡρώδης—πνίγει μέσα σὲ νερὰ καὶ μέσα σὲ σπάργανα ὅλα τὰ θηλυκὰ πλάσματα ποὺ βρίσκει μπροστά της.

Στὸ ξεχωριστὸ παραλήρημά της ή θειά Χαδοῦλα ἐνσαρκώνει ἔτσι ὅλη τὴν λαχτάρα, ὅλη τὴν ταραχὴ, ποὺ, ἵσως ἀπὸ μία σκοτεινὴ προαισθησί, δίνει ἀκόμα στὲς μικρὲς κοινωνίες, χαιρετῶντας τὸ φῶς ή γυναίκα, βασίλισσα καὶ σκλάβα τῆς ζωῆς.

* * *

Καὶ, δὲν ξέρω πῶς, ὁ νοῦς μου ἔρχεται τὴν στιγμὴν αὐτὴν στὸν πλάστη τοῦ μύθου, ποὺ σήμερα πανηγυρίζει τοὺς ἀργυρούς τοῦ γάμους, γάμους ἀργυρούς μὲ τὴν παραγνώρισι, τὴν δυστυχία καὶ τὴν ἀδικία τοῦ κόσμου.

Γέρο καὶ ἀρρωστο, τονὲ φαντάζομαι σκυμένον ἐπάνω σὲ μιὰ κούνια μ' ἔνα βρέφος, ποὺ στὸ μέτωπό του λάμπει τὸ ἀστρο τῆς Τέχνης. Συλλογίζεται κι' αὐτὸς τὴν προτητερινή του ζωὴ, μία ζωὴ δυστυχίας καὶ πόνου, βλέπει μπροστά του ὅλη τὴ θλιβερὴ λιτανεία τῆς γενεᾶς του, τῆς γενεᾶς τῶν ποιτῶν, καὶ σ' ἔνα παράξενο παραλήρημα, σκύβει ἀπάνω στὴν κούνια, δένει κρύα θηλειὰ γύρω ἀπ' τὸ λαιμὸ τοῦ παιδιοῦ, τὰ δάχτυλα, ποὺ κράτησαν τὴ μάγισσα πέννα, τὸ σφίγγει, τὸ σφίγγει καὶ... τὸ λυτρώνει.

* * *

Καὶ ὑστερα—ποιὸς ξέρει—τριγυρνάει, λυτρωτής παράξενος, τὶς πολιτεῖες καὶ πνίγει ὅλα τὰ βρέφη ποὺ ἔχονται στὸν κόσμο, μ' ἔνα ἀστρο στὸ μέτωπο. Γιατὶ κ' η μοῖρα τοῦ ποιητῆ εἶνε ἀκόμα στὸν τόπον αὐτὸν, ή τραγικὴ μοῖρα τῆς γυναίκας. «Αν ἔχῃ κάτι θηλυκὸ ή ψυχὴ τοῦ ποιητῆ, κάτι θηλυκὸ ἔχει, κ' η μοῖρά του.

* * *

Πῶς δχι ! Θυμᾶμαι τὰ θλιβερὰ λόγια, ποὺ ὁ πατέρας ἐνὸς ποιητῆ ἔβγαλε ἀπὸ πικρόχολα χεῖλια.

—Ἐχω τρία κορίτσια νάναστήσω. Καὶ εἶνε κάτι τι.

Κάποιος τοῦ παρετήρησε πῶς ἔχει δύο κορίτσια μονάχα καὶ πῶς ξεχνάει τὸ ἄγόρι του. Τό ἄγόρι του ἡτανε ποιητής.

—Α ! ναὶ, εἶπε θλιβερὰ ὁ πατέρας. Ὁ ποιητής ! Ἔνα θηλυκὸ εἶνε κι' αὐτὸς. Τὸ ἴδιο κάνει.

*
* *

Τὴ στιγμὴ αὐτὴ ποὺ πανηγυρίζομε τοὺς ἀργυροὺς γάμους τοῦ μεγάλου διηγηματογράφου μὲ τὴν τέχνην του, ὁ Παπαδιαμάντης δὲ βρίσκεται μεταξὺ μαζὲς Ἀδικα θὰ ζητήσετε μέσα σ' αὐτὴ τὴν αἴθουσα τὴν ἀσκητικὴ φυσιογνωμία τοῦ τεχνίτη, μὲ τὸ σκυμένο κεφάλι, τὰ γλυκὰ χαμηλωμένα μάτια, τὰ χέρια τὰ σταυρωμένα στὸ στῆθος. Ὁ ζωγράφος τῶν εἰρηνικῶν γιαλῶν, ὁ πλάστης τῶν ἀγαθῶν καὶ δυστυχισμένων ἀνθρώπων, ὁ ποιητὴς τῶν χλοερῶν ἐρημοκλησιῶν, ζῇ μακρὰν ἀπ' τὴν πολυθόρουβη ζωὴ, ποὺ μᾶς τοιγνοίζει. Ἰσως θὰ τὸν βρῆτε τώρα σ' ἔνα ἀπόμερο καφενεδάκι, στοὺς πρόποδες τοῦ Λυκαβηττοῦ ἢ σ' ἔνα ταπεινὸ μαγαζὶ, ποὺ συχνάζουν οἱ ἀγαθοὶ καὶ ἀπλοῖοὶ σκλάβοι τῆς ζωῆς. Καὶ ἵσως τὸν βρῆτε ἀκόμα—βλέπετε πῶς ἔχασα μαζί σας τὶς Ἱερὲς ἡμέρες τῆς νηστείας καὶ τῆς προσευχῆς—ἴσως τὸν βρῆτε στὸ ἐρημικὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἀγίου Ἐλισσαίου, νὰ ὑψώνῃ τὴν παθητικὴ τοῦ φωνὴ πρὸς τὰ σκοτεινὰ εἰκονοστάσια, ὅπου οἱ ἄγιοι «μὲ τὰ πρόσωπα χλωμὰ» εἶνε γνώριμοι του καὶ φίλοι του. Καὶ—τὶ παράξενο—ἡ φωνὴ αὐτὴ ποὺ ὑψώνεται μαζὶ μὲ τὸ θυμίαμα πρὸς τοὺς σκοτεινοὺς βυζαντινοὺς θόλους, εἶνε ἡ ἴδια φωνὴ ποὺ ἔψαλε ὑπέροχα τοὺς γλυκύτερους ἔρωτες στὰ Σκιαθίτικα Ἀκρογιάλια, ἡ φωνὴ ποὺ μᾶς διηγήθηκε τὸν «Ἐρωτὰ στὰ Χιόνια», τ' «Ονειρο στὸ Κῦμα» καὶ τ' «Ολόγυρα στὴ Λίμνη». Εἶνε ἡ φωνὴ τοῦ Παπαδιαμάντη.

Μακρὰν ἀπ' τὸν κόσμον ὁ μάγος τῆς «Φόνισσας» ζῇ μὲ τὸν κόσμο τὸν δικό του. Εἶνε ὁ κόσμος, ποὺ πλάττει, κάθε τεχνίτης, μικρὸς

δημιουργὸς κι' αὐτὸς, ἀπ' τὴν ἄφθαρτη οὐσία τῆς ψυχῆς του. Πλάστης αὐτὸς ζῇ καὶ συναναστρέφεται μὲ τὰ πλάσματα του, δπως ὁ μεγάλος Θεός. Μέσα καὶ γύρω μας μήπως δὲν ζῇ τάχα ὁ Δημιουργός; Καὶ ὁ κόσμος τοῦ Παπαδιαμάντη, εἶναι ἔνας κόσμος ἐκτεταμένος καὶ συμπαθητικὸς, «δημοφός κόσμος, ἥμικός, ἀγγελικὰ πλασμένος.» Ἔν αντίκρουσμα γρήγορο τοῦ τόσο ἀπλοῦ, ἀλλὰ καὶ τόσο πολύτροπου ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη, δὲ φτάνει βέβαια νά δώσῃ τὴν εἰκόνα ἐνὸς κόσμου, ποὺ μέσα του κινοῦνται τόσο ξεχωριστὰ πλάσματα σ' ἔνα τόσο ξεχωριστὸ «περιβάλλον». Σ' ἔνα πέρασμα βιαστικὸ ἀπ' τὴν φανταστικὴν αὐτὴ πολιτεία δὲ φτάνει νὰ ἰδῃ κανένας παρὰ ὅτι βλέπει ὁ ναύτης, σχίζοντας τὸ κῦμα μ' ἔνα οὔριο πνεῦμα, ἀπὸ ἔνα μαγευτικὸ νησὶ, ποὺ στὴν ἀκρογιαλιά του κινοῦνται δημοφόες καὶ συμπαθητικὲς σκιές. Μαντεύει ὅμως μιὰν ὁραία ζωὴ. Καὶ τὴ ζωὴ αὐτὴ θέλω νὰ σᾶς ἀφίσω νὰ τὴ μαντεύσετε. Μόνο νὰ τὴ μαντεύσετε...

*
* *

Νά το ! Μπροστά σας εἶνε τὸ πράσινο νησάκι. Ἡ φύσις ἐκεῖ ἀπάνω εἶνε ἡ φύσις ποὺ ζῇ μιὰν ὁραία καὶ ἀρμονικὴ ζωὴ μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Μιὰ εἰρηνικὴ καὶ ἀγαθὴ ψυχὴ ἀνασταίνει τὸν ἄψυχο κόσμο. «Ολα ζοῦν ἐκεῖ ἀπάνω τὴ δική τους ζωὴ σφιχτὰ δεμένη μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.» Εχουν ψυχὲς συμπαθητικὲς τάκρογιαλια, οἱ ἀμμουδιές, τὰ κύματα. Ψυχὴ ὁ μαργαριταρένιος βιυθός τῶν γιαλῶν, μὲ τὰ οδούλευκα κοχύλια. Ψυχὲς τὰ δέντρα, τὰ λουλούδια, οἱ θάμνοι, ἡ χλόη. Τὸ φῶς τοῦ δειλινοῦ ποὺ φιλεῖ τὸ ησυχο κῦμα εἶνε πνεῦμα. Πνεῦμα τοῦ φεγγαριοῦ τὸ φῶς ἀναπαύεται στὰ γνωριμισμένα ἐρημοκλήσια. Καὶ οἱ αὐρὲς τοῦ πελάγου ποὺ σαλεύουν τὶς λευκὲς βαρκούλες στὸ ἥσυχον ἀραξοβόλι σὰ παληὲς φιλενάδες. Καὶ τὸ ησυχο ἀεράκι, ποὺ στέλνουν τὸ ἀπόβραδο οἱ στεφιές γιὰ νὰ χαϊδέψῃ ἐρωτικὰ τὶς λυγαριές σὰ ψυχὴ παλιᾶς ἀγάπης. «Ζῇ καὶ τοῦ νεροῦ ἡ στάλα....» Ἀπ' τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δανείζεται τὴ ζωὴ τῆς ἡ φύσις. Καὶ κάθε ψυχὴ δημιουργεῖ τοιγνόω τῆς τὴ φύσι τὴ δική της. Τὴν ἀλήθειαν αὐτὴ τὴν αἰσθά-

νεται βαθειὰ κανένας μέσα στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη.

Μιὰ βαθειὰ ἀνταπόκριση δένει σφιχτὰ ἀνθρώπους καὶ πράγματα στὸ ἔργο αὐτό. Ἡ ζωγραφιὰ τῆς φύσεως δὲν ἔχει τίποτε ψυχρὰ διακοσμητικό. Κυττάζετε τὶ κάνουν οἱ περισσότεροι μέτροι τεχνίτες. Ἡ φυσικὴ ζωγραφιὰ εἶνε γι' αὐτοὺς μιὰ διακοσμητικὴ πολυτέλεια, συνθηματικὴ καὶ περιπτή. Ἡ περιγραφὴ ζήτωντας ἔνα πλοῦτο μεγαλύτερο στὶς ἡμέρες μας, ἔφθασε μονάχα σὲ μιὰν ἄσχημη συμφρόδηση. Πάρετε τώρα τὸ πρῶτο ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, ποὺ θὰ σᾶς τύχῃ μπροστά σας. Δὲν εἶνε μιὰ εἰκόνα ποὺ νὰ μὴν ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ ψυχικὴ κατάσταση. Μιὰ κλασικὴ λιτότητα βασιλεύει ἐκεὶ μέσα. «Ο, τι ζωγραφίζει ὅμως ζῆ, ζῆ μέσα στὴ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων του καὶ στὴ δική μας ψυχή. Στὴ «Φόνισσα», στὸ ἔξαιρετικώτερο ἀπ' τὰ μεγάλα ἔργα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, οἱ φυσικὲς ζωγραφιές τῶν βουνῶν, τῶν λόγγων, τῶν γκρεμῶν καὶ τοῦ ἥσυχου γιαλοῦ, ποὺ μέσα του πνίγεται «ἀνάμεσα ἀνθρωπίνης καὶ θείας δικαιοσύνης» ή «Φραγκογιανοῦ», δῆλοι οἱ τόποι ποὺ τὴν εἶδαν νὰ περάσῃ, μὲ τὴν τραγικὴ τῆς παραφροσύνη, κυνηγημένην ἀπ' τὶς Ἐριννεύες τοῦ θολωμένου λογικοῦ της καὶ τὴν ἔχθρα τοῦ Νόμου, πέρονουν κι' αὐτοὶ μιὰ τραγικὴ ζωή. Καὶ πάλι στ' «Ολόγυρα στὶ Λίμνη», στὸν «Ἐρωτα στὰ Χιόνια», τὸ μικρὸ αὐτὸ δριστούργημα, στ' «Ονειρο στὸ Κῆμα», στὴ «Νοσταλγὸ», σ' δῆλα τὰ διηγήματα ποὺ πλέκονται τὰ τρυφερώτερα ἐρωτικὰ εἰδύλλια δῆλη ἡ φύση εἶνε φῶς, γένιο, χαρὰ, λαγνεία. Ἀκόμα μέσα στὰ ἑσωτερικὰ τῶν ἥσυχων σπιτιῶν τοῦ νησιοῦ, δῆλοι παίζονται οἱ μικρὲς τραγωδίες τῆς ζωῆς, μέσα στὰ ἐρημοκλήσια, δῆλοι περονοῦν οἱ εὐλαβητικὲς ἱεροτελεστίες, λειτουργιὲς, βαφτίσια, σαραντίσματα, δῆλα τὰ ἄψυχα ἔπιπλα, ροῦχα, κασέλες ποὺ κρύβουντες λησμονημένες προῖκες, στασίδια, ἄμφια, δισκοπότηρα ζοῦν δῆλα μιὰ ζωὴ συμπαθητικὴ καὶ ταιριασμένη μὲ τὴ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ ἄψυχα ἔχουν ἐκεὶ μέσα μιὰ βιογραφία, ποὺ δένεται σφιχτὰ μὲ τὴ βιογραφία τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ εἶνε ποὺ ἔλεγα ἡ βαθειὰ ἀνταπόκριση τῆς φύσεως μὲ τὴ ζωὴ, ποὺ χαρακτηρίζει δῆλα τὰ

μεγάλα ἔργα τῆς τέχνης καὶ ποὺ τὸ θέλγητρό της τὸ αἰσθάνεται ἀκόμα κ' ἐκεῖνος ποὺ δὲν τὸ καταλαβαίνει.

* * *

Ἄλλα οἱ ἀνθρωποι τοῦ Παπαδιαμάντη. Νὰ ἔνας κόσμος ξεχωριστός. Δὲν γνωρίζω ἀκόμα νεοελληνικὸ ἔργο ποὺ νὰ κινοῦνται μέσα του ἀλληλινώτεροι καὶ ζωντανώτεροι ἀνθρωποι. Ἡ πινακοθήκη του εἶνε ἀπέραντη. Ἀπὸ τοὺς ἥρωες του, ὡς τὰ τελευταῖα πρόσωπα, ποὺ κινοῦνται μέσα στὸ ἔργο του, δὲν ὑπάρχει ἔνας ἀνθρωπος ποὺ νὰ μοιάζῃ μὲ τὸν ἄλλον. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ εἶνε γοητευτικὸ στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, εἶνε ἡ πινακοθήκη τῶν γυναικῶν του. Μέσα στὸ στενὸ «περιβάλλον» ἔνδος νησιοῦ, δῆλοι παίζονται δῆλα αὐτὰ τὰ μικρὰ δράματα τῆς ζωῆς, ἡ γυναικεία ψυχὴ βρῆκε τὸν πλουσιώτερο ζωγράφο της. Δὲ θὰ μ' ἔφθαναν δῆλες ὅλοκληρες ἀν εἰχα νὰ σᾶς παρουσιάσω μονάχα δῆλες τὶς γυναικες μὲ τὰ παράξενα δόνματα τῆς πατρίδας του, ποὺ θυμίζουν τόσο τάλογατα ἐλληνικὰ δόνματα καὶ τὰ καϊδευτικὰ τῶν ἑταιρῶν. Ἀκοῦστε: Δελχαρὼ, Μαχὼ, Μοσχαδὼ, Νιανιὼ, Κρινάκι..

Στὰ περισσότερα διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη τὰ πρόσωπα ποὺ περνοῦν στὴ σκηνὴ κ' ἐκεῖνα ποὺ ζοῦν ἀπόξω, εἶνε ἀπειρα. Πολλὲς φορὲς, μόλις ἀρχίσει κανένας ἔνα διήγημα, φοβάται πὼς δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ συγκρατήσῃ δῆλον αὐτὸν τὸν κόσμο καὶ τὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ἀναμεταξύ τους. Ἰσως μάλιστα νὰ μὴ βρίσκουν τὸ λόγο ποὺ ἔχει δῆλη αὐτὴ ἡ συσσωρευσις, σ' ἔνα ἔργο ποὺ τόσο γιρεύει παντοῦ τὴ λιτότητα. Καὶ δῆλ' αὐτὰ τὰ πρόσωπα τὰ δένουν κάποτε συγγένειες κάθε βαθμοῦ, ἀπὸ τὶς πιὸ στενὲς, ὡς τὶς πιὸ μακρινές. Σαστίζει κανένας μέσα σὲ δῆλους τοὺς ἀνθρώπους ποὺ εἶνε ἀδελφοὶ, γινναικάδελφοι, γαμβροὶ, ἔξαδελφοι «πρὸς μητρὸς, πρὸς πατρὸς, ἐπ' ἀδελφῆ, ἐπ' ἀδελφῷ», ἔγγονοι, δισέγγονοι, πάπποι, σύντεκνοι, ἀναδεκτοὶ καὶ δὲ ἔρω τὶ ἄλλο. Καὶ τὰ νήματα δῆλων αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων τὰ κινεῖ ὁ συγγραφεὺς μὲ μιὰ εὐκολία τόση, ποὺ νομίζει κανένας πῶς κάθε φορὰ εἶνε ἡ δική του η οἰκογένεια. Ἀλλὰ μὴ φοβᾶσθε. Τὸ ζάος ξεκαθαρίζει. Τίποτε δὲ μένει γιὰ νὰ κουράσῃ

περιττά τὴ μνήμη σας. Ὁ τεχνίτης ξέρει καλὰ τὴ προοπτική του καὶ κάθε πρόσωπο ἀπ' αὐτὰ βρίσκει τὴ θέση του, ὅπως σ' ἔναν πολυάνθρωπο πίνακα ἐνὸς μεγάλου ζωγράφου. Εἶνε τάχα ἴδιοτροπία τοῦ συγγραφέως ἢ μυστικὸ τῆς τεχνοτροπίας του; Ὅποιοτερο τὸ δεύτερο. Οἱ λεπτομέρειες αὐτὲς κάνουν τοὺς ἀνθρώπους ἀληθινοὺς, ἀνθρώπους ποὺ ζήσανε, ποὺ ζοῦνε ἵσως. Ὁ συγγραφεὺς περνάει τὴν ἀληθοφάνεια. Στὸ τέλος ἐνὸς διηγήματος μπορεῖτε νὰ δοκι- σθῆτε πὼς ὁ συγγραφεὺς σᾶς διηγήθηκε μιὰν ἀληθινὴν ἰστορία ποὺ τὴν εἶδε καὶ τὴν ἔζησε ὁ Ἰδιος, θεατὴς καὶ ἥρωας μαζί. Ἀλλοι ἀντιγρά- φουν μὲ τὸ σημειωματάριο τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴ ζωή. Καὶ οἱ ἀνθρωποὶ τους εἶναι ἀνδρεί- κελα. Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὅταν τοὺς πλάτη μὲ τὴ φαντασία του, εἶνε ἀνθρωποὶ μὲ «σίρκα καὶ ὀστᾶ», εἶνε φύλοι του, γνώριμοί του, δικοί του, ποὺ νομίζεις πὼς ἀν τοὺς ἀπαντήσῃ στὸ δρόμο του, θὰ τοὺς φωνάξῃ μὲ τὸ μικρό τους ὄνομα ἢ μὲ τὸ κωμικό τους παρανόμι.

Τέτοιοι ἀνθρωποὶ πλέκοινε τὰ δράματα καὶ τὰ εἰδύλλια τῆς ζωῆς στὸ ἔργο τοῦ Παπαδια- μάντη. Κάποιοι βρήκανε ὡς ἐλάττωμα τὸ ὅτι ἔνα τόσο ἐκτεταμένο ἔργο παῖζεται σχεδὸν ὀλόκληρο μέσα στὸ νησὶ, ποὺ εἶνε πατρίδα τοῦ διηγηματογράφου. Ἀλλὰ μήπως εἶνε φτωχότερο γιὰ τοῦτο; Τόσον πλοῦτο φυσικὸ καὶ ψυχολογικὸ σπάνια βρίσκει κανένας καὶ σ' ἔργα ποὺ ἔχουν θέατρο τους μεγάλους τόπους καὶ μεγάλες κοινω- νίες. Πόσες διαφορετικὲς ψυχὲς κινοῦνται ἐκεῖ μέσα. Μὲ πόσους διαφορετικοὺς τρόπους ζιῦνε, ἀγαποῦνε, παλεύεινε, μισοῦνε, χαίρονται τὴ ζωὴ καὶ τὴ χάνονται οἱ ἀνθρωποὶ αὐτοῖ! Πόσο δραῖα ἀγαποῦν οἱ ντροπαλὲς κοπέλες τοῦ νησιοῦ καὶ οἱ λιγόλογοι, μελαγχολικοὶ ναῦτες. Καὶ πόσο δραῖα πονηρεύονται οἱ γηρῆς καὶ κακολογοῦνε οἱ γυναικοῦλες καὶ κυνηγοῦν τὰ συμφέροντά τους οἱ ὑποκριταὶ καὶ θυμοῦνται τὰ παλιά τους οἱ γέροι. Καὶ πόσο θελκτικὰ φιλοσοφοῦν ὅλοι αὐτοὶ οἱ ταπεινοὶ, μὲ τὴν ἀπλοῦκὴ καὶ βαθειὰ σοφία τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, ποὺ φθάνει κάποτε τὰ βαθύτερα προβλήματα τοῦ κόσμου. Αἰσθά- νομαι πόσο ἀχάριστο εἶνε τὸ ἔργο μου αὐτὴ τὴ στιγμὴ στοὺς ψυχροὺς αὐτοὺς χαρακτηρισμοὺς καὶ στὴ ξερὴ ἀπαρίθμηση ἐνὸς τέτοιου πλούτου. Μ' ἀν ἥθελα νὰ περάσω μπροστά σας σκηνὲς

καὶ ἀνθρώπους, δὲ θὰ μ' ἔφθαναν ὅρες ὀλό- κληρες. Καὶ νὰ συλλογίζωμαι πὼς δὲ μπορῶ κανὸν νὰ σᾶς παραπέμψω στὸ ἔργο τοῦ Παπα- διαμάντη: Ποὺ εἶνε τὸ ἔργο αὐτό; Σκορπισμένο σ' ἐφημερίδες παλιῶν καιρῶν, περιοδικὰ, ἡμε- ρολόγια. Ὁ μεγαλύτερος τεχνίτης, ποὺ μαζὶ μὲ τὸν Σολωμὸ καὶ τὸν Γκύζη ἀποτελεῖ τὴν καλλι- τεχνικὴ τριάδα τῆς νέας μας ζωῆς, δὲν ἔχει ἀκόμα ἀποκαταστημένο τὸ ἔργο του. Εἶναι κι' αὐτὸ μιὰ ἀπὸ τὶς ντροπὲς τῆς ἐποχῆς μας.

*
* *

Στὸ κατάστρωμα ἐνὸς βαπτοριοῦ, ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Ολόγυρα στὴ Λίμνη» καὶ τῆς «Νοσταλγοῦ» ταξιδεύει γιὰ τὴν γλυκειά του πατρίδα. Μᾶς διηγεῖται κάποιον δ' Ἰδιος τὸ ταξίδι αὐτό. Γέρος καὶ ἄρρωστος, περισσότερο γερασμένος καὶ ἀρρωστημένος, ἀπὸ μιὰ τυραννισμένη ζωὴ καὶ μιὰν ἀδιάκοπη ψυχικὴν ἔνταση, παρὰ ἀπὸ τὰ χρόνια, πηγαίνει νάνταμώσῃ τοὺς γέρους γονεῖς του καὶ τὰ ρόδιν' ἀκρογιάλια τοῦ νησιοῦ του. Ἐλπίζει—λέει δ' Ἰδιος—στὸν καθαρὸν ἀέρα τῆς πατρίδας του καὶ στὴ στοργὴ τῶν δικῶν του, νάντλήσῃ κάποιο ζώπυρο ζωῆς. Καὶ περνάει ἀπὸ τὸ βράχο τοῦ Σουνίου, μὲ τὰ λευκὰ, θαλασ- σόδαρτα ἔρειτα τοῦ δρακίου ναοῦ. Ὁ ποιητὴς, ποὺ ὕμνησε τὶς χλωμὲς Παναγιὲς τῶν ἐρημο- κλησιῶν, ἀτενίζει τὸ γκρεμισμένο οιρὸ τῆς Σουνιάδος Ἀθηνᾶς. Καὶ μιὰ βαθειὰ συγκίνηση πλημμυρεῖ τὴ ψυχὴ του. Σηκόνει τὰ κουρα- σμένα βλέμματά του πρὸς τὸν παλαιὸ ναὸ καὶ μ' ἔνα κίνημα αὐθορμήτως εὐλαβείας—ἀν μπο- ρεῖτε μαντεύσετε τί κάνει!—κάνει τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ. Στ' ὁραῖο αὐτὸ καὶ τόσον ὑποβλητικὸ κίνημα, ἔχομε τὸν τελειότερο χαρακτηρισμὸ τῆς ψυχῆς τοῦ καλλιτέχνη. Ἡ ψυχὴ τοῦ χριστιανοῦ ἐνώνεται μέσα του, σὲ μιὰ τέλεια μετουσίωση, μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ εἰδωλολάτρη. Γιατὶ δ' ἀνθρω- πος ποὺ μοίρασε τὴ ζωὴ του μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὑπαίθρου, μαζὶ μὲ τὸν ἀσκη- τισμό του ἐνόνει μιὰ βαθύτατη φυσιολατεία κ' ἔναν θελκτικὸν ἡδονισμό. Καὶ εἶνε περίεργο πὼς δ' Ἰδιος συγγραφεὺς ποὺ περιγράφει τοὺς ἀγῶνες τῶν χριστιανῶν ψυχῶν, τὰ θαύματα τῆς πίστεως καὶ τὰ κάλλη τῶν χλωμῶν ἀγίων, μᾶς δίνει τὶς πλέον δογματικὲς εἰκόνες τῆς

φύσεως καὶ περιγράφει μ' ἔνα φλογερὸν σενσου-
αλισμόν τοὺς ἐναγκαλισμοὺς καὶ τὰ φιλήματα
καὶ ζωγραφίζει μὲριγη τὰ γυμνὰ σώματα
τῶν γυναικῶν, ὅνειρα μέσα στὸ κῦμα. Σ' ἔνα
διήγημά του, τὸ «Φεγγάριασμα» νομίζω, ἔνας
γέρος παππᾶς, ποῦ ἔχεινάει νύχτα νὰ λειτουρ-
γῆσῃ σ' ἔνα μακρινὸν ἐρημοκλῆσι, σταματάει
ἄξαφνα μπροστά σ' ἔνα ἐρείπιο. Πίσω ἀπ'
τὸν μαντρότοιχο μιὰ παράξενη ὁπτασία παρου-
σιάζεται μπροστά στὰ μάτια του. Τρεῖς γυναι-
κες γυμνὲς χορεύουν μέσα στὸ φῶς τοῦ φεγ-
γαριοῦ. Ο λειτουργὸς τοῦ Θεοῦ, θαρρεῖ πὼς
βρίσκεται μπροστά σὲ χορὸν Ἀνεραήδων. Δὲν
εἶνε πονηρὰ πνεύματα. Εἶνε τρεῖς γυναικες,
γνωστές του καὶ γειτόνισσες, ποὺ κάνουν μάγια
μὲ τὸ φεγγάρι. Δὲν νομίζετε πὼς κ' ἡ σκηνὴ
ἀντὶ ἀκόμα εἰν' ἔνα βαθὺ σύμβολο τῆς ψυχῆς
τοῦ συγγραφέως; Ἔτσι χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ κάποι-
τε ὁ τεχνίτης, μᾶς δίνει σὲ ὠραία σύμβολα τὴν
ἔσωτερηκή του εἰκόνα.

'Απ' τὴν ἔνωση αὐτὴ τοῦ ἀσκητισμοῦ μὲ
τὴν φυσιολατρεία, τὴν ἔνωση τοῦ χριστιανοῦ
καὶ τοῦ εἰδωλολάτρη, γεννήθηκε, σὰ σπάνιο
ἀνθος, τὸ ἔξαιρετικὸ τάλαντο τοῦ μεγάλου διη-
γηματογράφου, ἡ μαγευτική του ζωγραφική,
ἡ ὠραία του φιλοσοφία, ὁ ὑπομονετικός του
πεστιμισμὸς, ἡ ἀβρότατη εἰρωνεία ποὺ δια-
πνέει ὅλο του τὸ ἔργο. Δύο ἄνθρωποι ζοῦν μέ-
σα στὸν Παπαδιαμάντη. Καὶ ὅταν ὁ παρά-
ξενος ἀντὸς μάγος, γύρη νάναπαύσῃ τὸ κουρα-
σμένο του σῶμα καὶ νὰ κοιμηθῇ στὴν εἰρηνικὴν
ἀνὴρ κάπιου μοναστηριοῦ τῆς πατρίδας του,
θὰ φθάνουν πάντα ὡς τὰ βάθη τῆς κλίνης
του οἱ καμπάνες τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ ὁ φλοισβὸς
τῶν κυμάτων ἀπ' τὰ Σκιαθίτικα ἀκρογιάλια.
Δύο παράδεισοι θὰ διεκδικήσουν τὸν Παπα-
διαμάντη. Καὶ δυὸ θεότητες θὰ τοῦ ἀπλώσουν
τὰ χέρια στὸ ἀντικρυνὸν ἀκρογιάλι τῆς ζωῆς: 'Η
Παναγία καὶ ἡ Περσεφόνη.

ΠΑΥΛΟΣ ΝΙΡΒΑΝΑΣ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

ΤΥΠΟΣ

Μέσα εἰς τὴν νεοελληνικὴν ὁμοιομορφίαν αὐ-
τὸς εἶναι μία ἔξαίρεσις. Καθὼς εἴμεθα ὅλοι
ἴδιοι, καὶ φροσῦμεν τὰ ἴδια καπέλλα καὶ εἴμεθα
ὅμοιοι ἔξωτερικῶς καὶ ἔχομεν ἔσωτερικῶς τὰς
ἰδίας σκέψεις καὶ τὰ ἴδια αἰσθήματα, καὶ πη-
γαίνομεν ὡς κοπάδια εἰς τὰς ἴδιας συνηθείας,
ἴδουν ἔνας ἄνθρωπος ὁ δύοις ξεχωρίζει ἐντελῶς
καὶ ζῇ μὲν ἴδικόν του περιβάλλον, καὶ ἔχει ἴδικάς
του σκέψεις καὶ ζητεῖ δικά του ἐπίτεδα ἐπάνω
εἰς τὰ δύοῖς νὰ ὑπάρξῃ ὡς δύν καὶ νὰ σκεφθῇ
ὡς τοῦς.

Μὲ τὸ σῶμα ὁρθιον καὶ τὸ κεφάλι σκυμμένον
πρὸς τὸ ἀριστερᾶ, μὲ τὸ μπαστοῦν του κάτω ἀπὸ
τὴν ἀμασχάλην καὶ τὰ μικρὰ στεγὰ βήματα καὶ
τὰ χέρια πλεγμένα ἐμπόδης, περοῦ μέσα ἀπὸ
τὸν κόσμον χωρὶς νὰ ἐννοηθῇ τόσον ἐλαφρὰ
εἶναι ἡ ὑπαρξία του καὶ τὸ βάδισμά του. Εἰς
ένα διήγημά του διὰ κάπιουν ἄνθρωπον
«ἐλαφροῖσκιωτον». Αὐτοῦ τοῦ ἄνθρωπου τὴν

τελειοτέραν ἰδέαν τὴν δίδει ὁ ἴδιος. Μοῦ συνέβη
ἔργαζόμενος εἰς τὸ αὐτὸν γραφεῖον μαζῆ του νὰ
μήν ἀντιληφθῶ ὡντε πότε ἥλθε ὡντε πότε ἔφυγε.

'Αν εἶναι ἀληθινὴ ἡ θεωρία τοῦ προσωπικοῦ
ἡλεκτρισμοῦ, τὸν δποῖον ἀκτινοβολεῖ κάθε
ἄνθρωπος ὥστε νὰ γίνεται εἰς μίαν ὀρισμένην
στιγμὴν αἰσθητός εἰς τὸν ἄλλον—ὅπως ἵσχου-
ζεται ὁ Χέολεϋ—πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι
ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἀκτινοβολεῖ τὸν ἡλεκτρι-
σμὸν αὐτὸν τὸν κρατεῖ μέσα του. "Οπως δὲν τὸν
ἀκούετε ὅταν ἀνοίγῃ τὴν θύραν διὰ νὰ εἰσέλθῃ,
ὅπως δὲν τὸν βλέπετε σχεδὸν ὅταν περνᾷ ἀπὸ
μπροστά σας, ἔτσι καὶ δὲν τὸν αἰσθάνεσθε ὅταν
κάθεται εἰς τὸ πλάϊ σας. "Ημπορεῖ νὰ καθήσῃ
ῶρας δλοκλήρους καὶ νὰ μὴ τιναχθῆτε ἔξαφνα
ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ἀόρατον καὶ μυστηριῶδες φεῦμα
ποῦ ἔχεται νὰ σᾶς, εἰδοπούησῃ ὅτι κοντά σας
μία ζωὴ ἔξακολονθεῖ μυστικὰ νὰ ὑφαίνεται εἰς
τὸν ἀθόρυβον ἀργαλιὸν τῆς ὑπάρξεως. *

Τὸν ἐγγάριον εἶνα βράδυ εἰς τὸ δημοσιογρα-
φικὸν γραφεῖον ποὺ εἰργάσθημεν ἔπειτα μαζῆ.